

УДК 369.23

Бойченко М.В.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ФОНДУ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ВІД НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ НА ВИРОБНИЦТВІ ТА ПРОФЕСІЙНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ УКРАЇНИ

Проведено аналіз функціонування Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, визначено критерії його економічної та соціальної стійкості, запропоновано етапи стратегії стабілізації його діяльності.

Ключові слова: страхування, нещасний випадок, стратегія, розвиток, економічна та соціальна стійкість, планування.

The analysis of the Social Insurance Fund against accidents at work and occupational diseases in Ukraine, defined criteria for its economic and social stability, proposed the steps of the strategy of stabilization of its activity.

Keywords: insurance, accident, strategy, development, economic and social stability, planning.

Інтеграція в світову спільноту та в світові процеси розвитку, а також формування соціальної ринкової економіки вимагають оцінки ефективності проведених реформ в соціальному секторі економіки та розробки подальшої стратегії розвитку. Така оцінка необхідна як в площині підтвердження правильності вибраних методологічних і методичних підходів проведених реформ, так і для перевірки кількісних параметрів функціонуючих нових інституційних структур в соціальному секторі економіки. Оцінка необхідна також з погляду моніторингу зміни макроекономічних параметрів розвитку й соціального сектора й необхідності розробки економічних механізмів корегування реформ, що проводяться.

Значний вклад в розробку теоретичних і практичних аспектів обов'язкового соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і профзахворювань, до розгляду шляхів його вдосконалення внесли російські вчені С. Березін, М. Вигдорчик, К. Воблий, А. Гудков, В. Жуков, С. Ковалевський, Н. Кульбовська, М. Манзіна, І. Маркушина, С. Матвеев, В. Павлюченко, О. Репенак, В. Роик, С. Смирнов, Т. Федорова, Р. Юлдашев, українські дослідники О. Амоша, О. Мартякова, а також зарубіжні фахівці А. Манес, Л. фон Мізес, М. Равіц, А. Оуті, Б. Пабст, В. Рікке, М. Розенберг, С. Фішер, Л. Ерхард та інші.

Проте, не дивлячись на значну кількість публікацій, практично відсутні наукові роботи, в яких потреба у вдосконаленні обов'язкового соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і профзахворювань знаходила б конкретне теоретичне і методологічне обґрунтування.

Метою статті є оцінка сучасного стану обов'язкового соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань, розробка і обґрунтування стратегічних напрямів його вдосконалення.

Орієнтація соціально-економічного розвитку на сталість, запропонована у концепції стійкого розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), припускає розгляд через цю призму діяльності не тільки національних економік, але і всіх господарюючих суб'єктів.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (далі по тексту Фонд) представляє складну соціально-економічну систему, оскільки, з одного боку, служить соціальним цілям профілактиці негативних наслідків зайнятості в несприятливих умовах праці, захисту й реабілітації постраждалих на виробництві, компенсації збитків, отриманих в наслідок повної або часткової втрати працездатності, а, з іншого боку, – є господарюючим (економічно-системним) суб'єктом, на якого розповсюджуються всі властиві даному виду систем вимоги.

Розробка складних соціально-економічних стратегій включає такі послідовні етапи: визначення місії, цілей і завдань функціонування Фонду; розробка системи цільових критеріїв розвитку Фонду; діагностика стану створеного Фонду з виділенням кризових точок або кризових підсистем; розробка сценаріїв розвитку або альтернативних стратегій залежно від вибраних критеріїв розвитку; ідентифікація точок забезпечення стійкості; реалізація прогнозно-стратегічного підходу для планування розвитку Фонду.

Місія Фонду визначається на основі розгляду складної соціально-економічної системи і може бути сформульована як: забезпечення соціальної стабільності в суспільстві за допомогою надання своєчасних і економічно обґрунтованих гарантій і послуг постраждалим на виробництві на основі економічно стійкого функціонування Фонду.

Для реалізації наданої місії основні цілі функціонування Фонду полягають в наступному:

- 1) стабілізація і зниження кількості нещасних випадків на виробництві і зменшення частоти профзахворювань;
- 2) формування економічного інтересу працедавця в реалізації заходів з профілактики травматизму і захворювань на виробництві;
- 3) оптимізація бюджету Фонду з урахуванням інтеграції Фонду в загальнонаціональну соціальну політику.

Для досягнення задекларованих цілей мають бути реалізовані наступні завдання:

- 1) забезпечення фінансування загальнонаціональних пріоритетів діяльності в області охорони праці на макро- і мікрорівнях з урахуванням інноваційної моделі розвитку;
- 2) гармонізація суспільних і приватно-власних інтересів розвитку за умов приватизації галузей з найбільш високим рівнем професійного ризику;
- 3) відновлення здоров'я і працездатності потерпілих на виробництві, тобто медична, професійна і соціальна реабілітація постраждалих;
- 4) обґрунтування можливого рівня соціальних послуг, що надаються постраждалим на виробництві з урахуванням макроекономічних можливостей розвитку;
- 5) знаходження соціального консенсусу з питань якості соціальних послуг, що надаються постраждалим на виробництві з урахуванням макроекономічних показників розвитку;
- 6) компенсація шкоди, пов'язаної з втратою застрахованими особами повної або часткової заробітної плати під час виконання трудових обов'язків, надання їм соціальних послуг у зв'язку з втратою здоров'я;
- 7) приведення соціальних гарантій у відповідність з макроекономічними показниками розвитку (індексація в разі зростання й дерегулювання у разі спаду);
- 8) формування корпоративної культури Фонду.

Стратегія розвитку Фонду повинна відповідати подвійній системі критеріїв. Як соціальна система – вона повинна відповідати критерію соціальної стійкості і недопущенню фактів соціальної дестабілізації, критерієм же економічної стійкості є

фінансова самодостатність (окупність) Фонду і баланс прибуткової й витратної частин бюджету щодо заданих цілей функціонування та управлінських потреб, спрямованих на управління і резерви.

Критеріями соціальної стійкості Фонду виступають: своєчасність виплат компенсацій заподіяної шкоди й надання медичної, соціальної та професійної реабілітації на виробництві; соціальний консенсус за розміром виплат і якості послуг з урахуванням макроекономічних показників розвитку національної економіки.

Критеріями економічної стійкості виступає фінансова і кадрова стійкість Фонду, що забезпечує окупність й ліквідність фонду і креативний кадровий менеджмент, зокрема: ефективна тарифна політика; забезпечення балансу прибуткової і витратної частини бюджету Фонду; корпоративна система підготовки фахівців.

Стратегічному плануванню передують оцінка етапу Фонду ССНВ, що виконувалася на підставі методології SWOT-аналізу. В результаті SWOT-аналізу визначено кризові підсистеми Фонду та чинники, що на них впливають.

Деталізація кризового стану дає можливість виділити основні напрями, що забезпечують стійке функціонування Фонду.

Аналіз показав, що в найближчі роки стійке функціонування Фонду в значній мірі визначається його внутрішніми можливостями. У зв'язку з цим, велике значення набувають сильні та слабкі сторони, які й визначають тенденції використання його (Фонду) можливості у запобіганні розвитку погроз. Сильні сторони Фонду характеризуються, в першу чергу, тим, що він є осередком достатньої кількості чинників, які є не тільки визначальними в сфері страхування від нещасних випадків на виробництві та профзахворювань, але й той факт, що в своїй сфері Фонд є основним державним інститутом із забезпечення страхової послуги. Більш того, останнім часом можливе посилення основних позицій Фонду за рахунок нормалізації соціально-економічної ситуації в країні та остаточній стабілізації в розвитку інфраструктури Фонду. Крім того, Фонд, останнім часом ратує за прозорість і публічність в освітленні його діяльності.

Друга група чинників (що визначає сильні сторони Фонду) полягає в його людському капіталі (на рівні керівництва підрозділів і служб), що є обумовленим значним професійним досвідом, а також високим освітнім рівнем.

Третя група чинників пов'язана з тим, що у Фонді, за умови сформованої ньому структури управління має місце централізація фінансових потоків. Контроль і планування за розподілом коштів, а так само й регуляторна політика діяльності Фонду здійснюється на основі системної взаємодії науки і освіти із застосуванням інноваційних елементів на користь забезпечення стійкої діяльності.

Можливості обумовлені тим, що, якщо Виконавча Дирекція та Правління Фонду використовуватимуть принципи стратегічного управління, то наявність визначених сильних сторін дозволить розробити оптимальні індикатори регулювання стійкої діяльності Фонду та зниження страхових ризиків.

Диверсифікацію системи витрат Фонду слід направити, в першу чергу, на попередження страхових подій і профілактичну роботу на застрахованих підприємствах. При цьому забезпечення стійкості (зниження ризиків, страхових подій) сприятиме зростанню наповнюваності бюджету Фонду і, в наслідок цього, збільшенню профілактичної спрямованості. При розумній бюджетній і регуляторній політиці це призведе до поліпшення макроекономічних показників діяльності застрахованих підприємств (зниження числа аварій, простоїв виробництва, вибуття трудових ресурсів тощо). Все це, наприкінці, може призвести до помітного поліпшення якості трудового потенціалу та збільшення людського капіталу.

Матриця SWOT-аналізу визначення проблемних питань діяльності Фонду

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Багаторічна присутність на ринку соціального захисту. 2. Великий кредит довіри застрахованих. 3. Гнучкість і мобільність керівництва Виконавчої дирекції і Правління Фонду. 4. Розвиток інфраструктури, що має загальнодержавне значення. 5. Системна взаємодія науки, освіти, інноваційних елементів на користь забезпечення ефективної діяльності. 6. Розгалужена мережа взаємодії основних компонентів. 7. Відвертість і публічність на рівні керівництва. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Проблема виникнення дефіциту бюджету Фонду. 2. Величина тарифу (впливає на надходження коштів до Фонду). 3. Профілактична робота, що інерційно розвивається. 4. Збирання доходів Фонду. 5. Відсутність інструментарію контролю страхування від нещасних випадків в малому бізнесі. 6. Постійне зростання витрат. 7. Недолік кваліфікованих кадрів на місцях. 8. Неоптимальний перерозподіл коштів Фонду за завданнями функціонування. 9. Профілактична робота. 10. Відсутність інструментарію для вирішення критичних питань. 11. Стійко неефективні норми поведінки в страхуванні від нещасних випадків. 12. Відсутність механізму зацікавленості страхувальників у зниженні рівня професійного ризику. 13. Відсутність внутрішньокласової диференціації.
Можливості	Погрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Реформування законодавчої бази відповідно до інтересів Фонду. 2. Лобіювання інтересів Фонду. 3. Впровадження профілактичних заходів по ранньому попередженню і профілактиці профзахворювань. 4. Сприяння в створенні умов для раннього діагностування профзахворювань. 5. Сприяння в створенні системи управління охороною праці на підприємстві. 6. Пропаганда безпечних умов праці, розповсюдження позитивного досвіду. 7. Удосконалення системи навчання з охорони праці, навчання фахівців з охорони праці. 8. Фінансова допомога підприємствам в рішенні питань охорони праці. 9. Забезпечення зацікавленості зниження рівня професійного ризику на основі вторинної диференціації. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Нестабільна політична ситуація (загроза розпуску). 2. Дефіцит коштів Фонду. 3. Нестабільна соціально-економічна ситуація. 4. Лобізм. 5. Ротація і текучість кадрів. 6. Загроза економічної кризи. 7. Зростання числа інститутів, що формують неефективні моделі отримання страхових виплат в тіньовому секторі. 8. Деформація свідомості тих, що страхують (добровільне спричинення шкоди з метою отримання виплат). 9. Зовнішні ефекти (МСЕК, приватна медицина). 10. Відсутність механізму контролю за реалізацією зовнішніх ефектів: контроль за діяльністю рішучих структур.

На жаль, існуючі слабкі сторони Фонду перешкоджатимуть досягненню сприятливих можливостей і, більш того, якщо їх не враховувати, вони можуть сприяти розвитку погроз. Згідно з проведеним аналізом, ці слабкі сторони, в першу чергу, пов'язані з постійним зростанням витрат, багаторічною проблемою контролю збирання доходів Фонду, неоптимальним перерозподілом коштів Фонду за завданнями функціонування, а також зростанням стійких неефективних норм поведінки, пов'язаних з діяльністю Фонду. Саме наведені чинники, а також відсутність механізму зацікавленості застрахованих в зниженні рівня професійного ризику, слабка профілактична робота, недоробки керівництва в координації на різних рівнях Фонду з нечітким розділенням сфер їх компетенції в змозі породити всі ті погрози, які було визначено.

Разом з тим, порівняльний аналіз показує, що для Фонду цілком реально, використовуючи сильні сторони і наявні можливості перекрити негативну дію слабких сторін, і наступних за ними погроз. Для цього, в першу чергу, необхідно удосконалити економічний механізм діяльності Фонду, знаходити шляхи підвищення ефективності збирання коштів, розподілу і використання. Звідси основним стратегічним моментом програми розвитку повинно стати виконання комплексу досліджень по економічних, правових, інформаційних і управлінських напрямках діяльності Фонду. Тільки при забезпеченні стабільності можна говорити про ефективне використання коштів, що є у розпорядженні Фонду, важелів і методів управління.

В даний час Фонд, закінчивши процес свого формування, переходить на стадію стійкого функціонування – реалізацію цілей, недопущення соціальної і економічної дестабілізації (під соціальною дестабілізацією передбачається розуміти виступи груп тиску). Економічна дестабілізація, у свою чергу, пов'язана з фактами затримки виплати допомоги і надання медичних послуг.

Стратегічними стадіями, що забезпечують стійкість функціонування на найближчі 3-5 років можуть бути:

у сфері забезпечення економічної стійкості:

1. Розробка критеріїв і моделей оптимізації бюджету Фонду з урахуванням інтеграції Фонду в загальнонаціональну соціальну політику.
2. Аналіз тенденцій надходження і виплат фонду диференційовано за видами економічної діяльності і по регіонах, прогнозна оцінка можливих надходжень до бюджету Фонду.
3. Прогнози витрат по функціях Фонду із забезпеченням його ліквідності.
4. Розробка критеріїв оптимальності перерозподілу витрат Фонду відповідно до завдань його функціонування.
5. Розробка методичних підходів ідентифікації і управління найбільш фінансово-ємкими страховими ризиками в структурі бюджету Фонду.
6. Визначення напрямів перспективного фінансування профілактичних заходів щодо попередження профзахворювань і нещасних випадків на виробництві в сучасних соціально-економічних умовах.
7. Оптимізаційна модель розподілу витрат Фонду для реалізації його завдань за умов забезпечення його ліквідності.
8. Введення економічних механізмів стимулювання працевлаштування за рішенням питань, пов'язаних з охороною і поліпшенням умов праці.
9. Прогнозування контингенту травмованих, професійно захворілих, осіб із стійкою втратою працездатності (інвалідів), випадків із смертельним результатом.
10. Розробка методів управління зовнішніми ефектами (зовнішні послуги Фонду).
11. Проблеми внутрішньої (внутрікласової) тарифікації.

12. Проблеми колективної відповідальності при зміні форм власності суб'єктів страхування у вугільній промисловості.

13. Проблема збирання доходів Фонду.

14. Аспекти страхування від нещасних випадків в малому бізнесі.

15. Проблеми медико-соціальної реабілітації, технології лікування і витрат.

16. Розробка соціальної інфраструктури Фонду.

У сфері забезпечення соціальної стійкості, диференційованої по сферах управління стратегічними стадіями виступають у забезпеченні зовнішньої стійкості:

1. Забезпечення фінансової стійкості водночас дозволяє вирішувати деякі завдання забезпечення зовнішньої соціальної стійкості: своєчасність виплат заподіяної школи; надання медичної, соціальної та професійної реабілітації.

У структурі зовнішньої стійкості наступним напрямом є стійка рівновага між страхувальником різних сегментів економічної діяльності з погляду відповідності страхових виплат рівню професійної ризику (соціальна справедливість).

2. У забезпеченні внутрішньої соціальної відповідальності необхідно виділити: розробка критеріїв формування корпоративної культури Фонду; формування системи корпоративної підготовки і перепідготовки кадрів; створення наукової Ради з дослідження проблемних питань функціонування Фонду.

Стратегічний аналіз діяльності Фонду дає можливість позиціонувати діяльність Фонду і конкретизувати основну стратегію як стратегію стабілізації.

Реалізація прогнозно-стратегічного підходу планування розвитку Фонду передбачає наступні етапи стратегії та завдання.

Економічну стійкість забезпечать такі етапи реалізації:

1. Ідентифікація стратегії розвитку Фонду.

2. Розробка перспективних параметрів в розвитку Фонду в залежності від обраної стратегії.

3. Розробка оптимізаційної моделі забезпечення паритету інтересів соціальних партнерів у структурі страхових відношень.

4. Розробка критеріїв і моделей оптимізації бюджету Фонду із урахуванням інтеграції Фонду в загальнонаціональну соціальну політику.

5. Аналіз тенденцій надходження і виплат фонду диференційовано за видами економічної діяльності і регіонам, прогнозна оцінка можливих надходжень до бюджету Фонду.

6. Прогнози витрат по функціям Фонду із забезпеченням його ліквідності.

7. Розробка критеріїв оптимальності перерозподілу витрат Фонду відповідно до завдань його функціонування.

8. Розробка методичних підходів ідентифікації і управління найбільш фінансово-емних страхових ризиків у структурі бюджету Фонду.

9. Визначення напрямів перспективного фінансування профілактичних заходів щодо попередження профзахворювань і нещасних випадків на виробництві в сучасних соціально-економічних умовах.

10. Оптимізаційна модель розподілу витрат Фонду для реалізації його завдань за умов забезпечення його ліквідності.

11. Введення економічних механізмів стимулювання працевлаштування за рішенням питань, пов'язаних з охороною і поліпшенням умов праці.

12. Прогнозування контингенту травмованих, профзахворівших, осіб із стійкою втратою працездатності (інвалідів), випадки із смертельним результатом.

13. Розробка методів управління зовнішніми ефектами (зовнішні послуги Фонду).

14. Проблеми внутрішньої (внутрікласової) тарифікації.

15. Проблеми колективної відповідальності при зміні форм власності суб'єктів страхування у вугільній промисловості.

16. Проблема збирання доходів Фонду.

17. Аспекти страхування від нещасних випадків в малому бізнесі.

18. Проблеми медико-соціальної реабілітації, технологій лікування і витрат.

19. Розробка соціальної інфраструктури Фонду.

Завданнями цих етапів є:

1. Аналіз надходжень і виплат Фонду диференційованого за видами економічної діяльності і регіонах, прогнозна оцінка можливих надходжень до бюджету Фонду.

2. Прогнози витрат Фонду за функціями із забезпеченням його ліквідності. Деталізація методології, розробка методик і обґрунтувань розмірів страхових тарифів для підприємств і організацій на соціальне страхування від нещасних випадків по класах професійного ризику: групування за видами економічної діяльності для визначення класів профризику, упорядкування видів економічної діяльності, які дотуються, визначення класів професійного ризику для підприємств малого бізнесу; апробація розробленої методики для визначення обґрунтованих страхових тарифів.

3. Вдосконалення механізму основного принципу страхування від нещасних випадків на виробництв із урахуванням умов і стану умов праці, виробничого травматизму і профзахворюваності на підприємстві: розробка і адаптація механізму економічної зацікавленості суб'єктів страхування в поліпшенні умов і безпеки праці.

4. Розробка концепції корпоративного інтересу Фонду у разі введення єдиного соціального внеску: розробка методичних підходів до його перерозподілу з урахуванням інтересів Фонду; забезпечення в повному обсязі фінансування витрат Фонду відповідно до його функцій і завдань згідно закону.

5. Апробація в ході експерименту і авторський нагляд в деяких областях, методології і методики первинної і вторинної диференціації страхових тарифів за видами економічної діяльності залежно від реальних показників підприємства.

6. Аналіз причин, чинників і умов формування заборгованості виплат страхувальниками. Розробка економічного механізму забезпечення своєчасних виплат і підвищення їх рівня.

7. Розробка методологічних підходів і методики обґрунтування і оцінки прибуткової частини бюджету Фонду з урахуванням прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України.

8. Аналіз впливу пільгових і страхових тарифів за видами економічної діяльності на забезпечення рівня ліквідності Фонду і розробка пропозицій по вдосконаленню страхової політики за цими видами економічної діяльності.

9. Аналіз системи страхування від нещасних випадків на виробництві і профзахворювань і розробка методики визначення розмірів страхових внесків для добровільно застрахованих осіб.

10. Обмін теоретичними підходами і досвідом у сфері соціального страхування з урахуванням національних особливостей та інтересів в країнах, де тривалий час використовується первинна класифікація тарифів і їх внутрікласова диференціація, а також єдиний внесок на соціальне страхування.

11. Розробка методичних підходів щодо вдосконалення (коригування компенсацій збитків внаслідок виробничого травматизму і профзахворювань за видами виплат,

передбачених законом, з урахуванням макроекономічних параметрів економічного розвитку і соціальної стабільності).

12. Обґрунтування і визначення оптимальної кількості експертів по охороні праці.

13. Обґрунтування раціональної суми управлінських витрат.

14. Розробка методики оцінки вартості соціальних послуг з відновлення здоров'я і втрати працездатності з урахуванням їх оптимізації.

Соціальна стійкість Фонду забезпечується наступними етапами:

1. Своєчасність відшкодування заподіяної шкоди.

2. Надання медичної, соціальної та професійної реабілітації.

3. Розробка критеріїв формування корпоративної культури Фонду.

4. Формування системи корпоративної підготовки і перепідготовки кадрів.

5. Створення наукової Ради з дослідження проблемних питань функціонування Фонду.

Завдання цих етапів такі:

1. Розробка оптимізаційної моделі розподілу витрат Фонду щодо реалізації його завдань за умов забезпечення його ліквідності.

2. Розробка методології та методики визначення напрямків щодо перспективного фінансування профілактичних заходів із попередження професійних захворювань та нещасних випадків на виробництві.

3. Розробка критеріїв, що формують корпоративну культуру Фонду.

4. Розробка концепції корпоративної підготовки кадрів.

Таким чином, економічна роль Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України полягає в компенсації погіршення матеріального положення працюючих громадян і членів їх сімей у зв'язку з реалізацією професійного ризику. Кошти Фонду є матеріальною основою відновлення працездатності постраждалих від нещасних випадків. Соціальна роль Фонду полягає в здійсненні медичної, професійної і соціальної реабілітації постраждалих. Фонд є контролюючим органом при зниженні виробничого травматизму і професійної захворюваності. Головне завдання Фонду забезпечити стабільне функціонування обов'язкового соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і профзахворювань, його економічну і соціальну стійкість на основі корегування фінансово-економічного механізму і модернізації соціально-страхових відносин.

Література:

1. Грачев А.М. Проблемы и подходы к повышению экономической заинтересованности работодателей в снижении профессионального риска / А.М. Грачев, С.Н. Яшин, Н.И. Яшина // Финансы и кредит. — 2004. — № 3. - С. 31 -38.
2. Мартякова Е.В. Экономический механизм реформирования социальных процессов: страхование, маркетинг, риск-менеджмент: Монография/ Е.В. Мартякова// НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. — Донецк, 2003. — 590с.
3. Роик В.Д. Основы социального страхования / В.Д. Роик// М.: Анкил, 2005. —189 с.
4. Шевченко Л.А. Зарубежный опыт социального страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний/ Л.А. Шевченко, Т.И. Туринова // Вестник Кузбасского государственного технического университета. — 2006. — № 1. — С. 91 — 95.

Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Петренко В.П. 12.03.2012

Надійшла до редакції
18.03.12